

TƏSNİFAT SİSTEMLƏRİNİN İNKİŞAFI: TƏSNİFAT CƏDVƏLLƏRİNİN MAŞINLAOXUNAN FAYLLARI

Bir neçə il öncə kitabxana ictimaiyyətində belə bir fikir formalaşmışdı ki, təsnifat sistemlərinin gələcəyi yoxdur və onların istifadəsi tədricən azalacaq. Lakin bir çox tədqiqatçıların da qeyd etdiyi kimi, təsnifatın onlayn sistemlərdə istifadəsinin iqtisadi səmərəliliyi, vəziyyəti tamamilə dəyişdi.

Yeni kataloqlaşdırma obyektlərinin meydana gəlməsi və informasiya texnologiyalarının inkişafı təsnifatın rol və funksiyalarının genişlənməsinə, onların təkmilləşdirilməsinə, kataloqlaşdırma və axtarışda istifadəsinə yanaşmaların yenidən qiymətləndirilməsinə gətirib çıxardı.

Təsnifat obyektləri. İlk vaxtlar kitabxana təsnifatının ənənəvi sistemləri (Dyuinin Onluq Təsnifatı, Konqres Kitabxanası Təsnifatı, Universal Onluq Təsnifat, Kitabxana-Bibliografiya Təsnifatı) hər hansı kitabxananın fondunda olan çap nəşrlərinin (kitab və seriyalı nəşrlər) sistemləşdirilməsi üçün işlənib hazırlanırdı. B.Y.Eydelmanın fikrincə, kitabxana təsnifatı termini altında kitabxanalarda tətbiq olunan kitab qruplaşması nəzərdə tutulur: «Təsnifat kitabların rəflərdə düzülüşü və onların kataloqlarda və bibliografik göstəricilərdə təsvirinin sistemləşdirilməsi üçün tətbiq olunur». Hazırda təsnifat sistemləri təkcə kitabların deyil, jurnal məqalələrinin, audiovizual sənədlərin, kitabxana kolleksiyalarının verilənlər bazalarının, İnternet resurslarının indeksləşdirilməsi üçün istifadə olunur (5, s. 123).

Təsnifatın funksiyaları. Təsnifatın ənənəvi funksiyaları sənədlərin məzmununun kataloq və göstəricilərdə əks olunması, fondun sistemli düzülüşü hesab olunur. Hal-hazırda isə tədqiqatçılar təsnifatın yeni funksiyasını - seqmentləşdirməni (partition) qeyd edirlər.

Təsnifat indeksləri böyük faylların tematik altmassivlərinin yaradılması üçün istifadə oluna bilər ki, bu da daha effektiv informasiya axtarışını təşkil etməyə və verilənlər bazasını idarə etməyə imkan verir. Böyük faylın və ya verilənlər bazasının bölmələrə və altbölmələrə ayrılması müasir şəraitdə təsnifatın sadə, amma səmərəli funksiyasıdır.

Axtarış zamanı təsnifat sistemlərinin əlaqələndirilməsi. Hər hansı kitabxana kataloqların düzülüşü zamanı informasiya texnologiyalarının tətbiq olunma səviyyəsindən asılı olaraq bir sənəddə bir neçə təsnifat sistemlərindən istifadə edə bilər. Təsnifat həm müəyyən sənədlərin, həm də bu sənədlərdə əks olunmuş informasiyanın axtarış vasitəsi kimi istifadə oluna bilər-bir neçə təsnifat sisteminin tətbiqi bu iki vəzifənin yaxınlaşmasını təmin edir. Hər bir

sənədin indeksləşdirilməsi zamanı iki müxtəlif təsnifat sistemi (biri fiziki nüsxənin axtarışı, digəri isə tematik axtarış üçün) eyni vaxtda istifadə oluna bilər. Həmin kitabxana mövcud terminlərin digər terminlərlə daha dəqiq əlaqələrinin müəyyənləşdirilməsi üçün üçüncü təsnifat sistemindən də istifadə edə bilər.

Təsnifat cədvəllərinin dəstəklənməsi. Hazırkı dövrdə və yaxın gələcəkdə təsnifat cədvəllərinin dəstəklənməsi iki formada həyata keçiriləcək:

1. Onlayn rejimdə dəstəklənmə.
2. Cədvəllərin və onlara dəyişikliklərin çap formasında nəşr edilməsi.

Maşınlaoxunan və çap formasında olan təsnifat məlumatlarını təmin edən tələblər bəzən tam ziddiyyət təşkil edir. Məsələn, onlayn sistemlərdə hər bir təsnifat yazısı daha çox məlumatı (köməkçi cədvəllər, yerləşdirmə planları) əks etdirməlidir. Amma hər bir təsnifat yazısına daha çox informasiya daxil etmək avtoritet nəzarətin həyata keçirilməsini çətinləşdirir. Çap nəşrində isə əlavə informasiyalar nəşrin həcmnin artmasına gətirib çıxarır.

Bundan başqa, maşınlaoxunan təsnifat məlumatlarının mövcudluğu təsnifat sistemlərinin regional, etnik və ya tematik fraqmentlərini formalaşdırmağa imkan verir.

Təsnifat cədvəllərinin maşınlaoxunan faylları. Təsnifat sistemlərinin 1960-80-ci illərdə avtomatlaşdırılmış axtarış üçün istifadəsinin effektivliyinin tədqiqi göstərdi ki, təsnifat indekslərinin digər indeksləşdirmə dillərinə əlavə kimi tətbiqi mümkün və məqsədəuyğun, təsnifat cədvəllərinin maşınlaoxunan formada təqdim olunması isə zəruridir. Maşınlaoxunan formada təqdim olunan təsnifat cədvəlləri məntiqi operatorların (və, və ya, yox) istifadəsi yolu ilə sənədlərin tematik axtarışının, indeks və terminlərin qısaldılması əməliyyatının effektivliyini təmin edə bilər.

Hazırkı dövrdə təsnifat indeksləri anlayışının bir sıra maşınlaoxunan formatları işlənib hazırlanmışdır və tətbiq edilməkdədir. Bu, hər şeydən əvvəl 1987-88-ci illərdə Konqres Kitabxanasında işlənməsinə başlanmış MARC 21 Classification Format-dır. Bu format ABŞ-da tətbiq olunan iki vacib təsnifat sisteminin - Konqres Kitabxanası Təsnifatı və Dyuinin Onluq Təsnifatının dəstəklənməsi üçün hazırlanmışdı. MARC21 Classification Format təsnifat məlumatları üçün UNIMARC formatının yaradılmasında başlıca rol oynadı. UNIMARC üzərində iş IFLA-nın rəhbərliyi altında aparılır. Digər formatlardan ESS (Editorial Support System) və MRF-in (Master Reference File) adını çəke bilərik. Çoxfunksiyalı MARC21 formatından fərqli olaraq, ESS və MRF ayrı-ayrı təsnifat sistemlərinin redaktə sisteminin dəstəklənməsi məqsədilə hazırlanmışdır.

Dyuinin Onluq Təsnifatı - dünyada geniş yayılmış təsnifat sistemidir. O, 135-dən artıq ölkədə istifadə olunur. ABŞ-da Dyuinin Onluq Təsnifatı kütləvi və məktəb kitabxanalarının 95%-də, kollec və universitet kitabxanalarının

25%-də, xüsusi kitabxanaların isə 20%-də istifadə olunur. Təsnifat sistemi dünya xalqlarının 30 dilinə, o cümlədən türk dilinə tərcümə olunmuşdur (3, s. 213).

Dyuinin Onluq Təsnifatı üç təşkilat - OCLC (On-line Computer Library Center) Forest Press, Konqres Kitabxanası və Onluq Təsnifatının redaksiya siyasəti üzrə komitə (EPC, Editorial Policy Committee) tərəfindən dəstəklənir.

1993-cü ildən başlayaraq Dyuinin Onluq Təsnifatının 20-ci redaksiyası elektron versiyada (DOS üçün) istifadəyə verilir. CD-ROM-da buraxılan bu versiya Electronic Dewey adı ilə tanınır. Dyuinin Onluq Təsnifatının 21-ci nəşri Windows üçün CD-də buraxılır. Dewey for Windows adlanan bu versiyada Electronic Dewey-in bütün axtarış imkanları saxlanılmış, eyni zamanda Windows-un axtarış və yazıların göstərilməsi funksiyaları əlavə olunmuşdu. Dyuinin Onluq Təsnifatının 22-ci nəşri Web versiyada buraxılıb və WebDewey adlanırdı. Bu versiyada təsnifat indeksi, predmet rubrikası və ya digər termin üzrə axtarış reallaşdırılmışdı. WebDewey 2003-cü ildən bəri hər rüb yenilənir və Dyuinin Onluq Təsnifatındakı bütün dəyişikləri əks etdirir.

Hal-hazırda OCLC CORC (Cooperative Online Resource Catalog) layihəsi çərçivəsində elektron resursların avtomatik indeksləşdirilməsi üçün Dyuinin Onluq Təsnifatının maşınlaşdırılan cədvəllərinin istifadəsi ilə bağlı tədqiqatlar aparır. (3, s. 215)

Universal Onluq Təsnifat (UOT) ilk öncə «Ümumdünya biblioqrafik repertuarı»nın formalaşdırılması sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın təşkili üçün beynəlxalq təsnifat kimi nəzərdə tutulmuşdu. Təsnifatın işlənilib hazırlanması üçün 1895-ci ildə Brüsseldə məxsusi olaraq Beynəlxalq Biblioqrafiya İnstitutu yaradıldı. Yeni təsnifatın işlənilib hazırlanması üçün prototip olaraq Dyuinin Onluq Təsnifatı seçildi (1, s. 45).

1980-ci illərin əvvəllərinə qədər UOT hüquqi baxımdan İnformasiya və Sənədləşmə üzrə Beynəlxalq Federasiyanın mülkiyyəti idi. 1991-ci ildə təsnifat sisteminin inkişafı və dəstəklənməsi üzrə praktik işlər üçün UOT Konsorsiumu yaradıldı. Konsorsiumun təsisçiləri İnformasiya və Sənədləşmə üzrə Beynəlxalq Federasiya və UOT cədvəllərinin milli versiyalarını nəşr edən 5 əsas ölkə (Belçika, Yaponiya, Niderland, İspaniya və Böyük Britaniya) idi.

UOT cədvəlləri sistemi tam və ixtisar olunmuş cədvəlləri, UOT cədvəllərinin sahə buraxılışlarını və aralıq nəşrlərini əks etdirirdi. 1990-cı illərin əvvəllərində cədvəllərdə yaranmış ziddiyyətlərin və çap üçün tələb olunan xərclərin artması ilə əlaqədar cədvəllərin nəşr növlərinin ixtisarı haqqında qərar qəbul edildi. Təsnifatın sonrakı inkişaf strategiyasının hazırlanması üçün UOT-un sistemli inkişafı üzrə İşçi Qrup yaradıldı. İşçi Qrupun tövsiyələrinə uyğun olaraq UOT-un ingilis dilində (təxminən 60 000 bölgü) maşınlaşdırılan formada etalon versiyasının yaradılması haqqında qərar qəbul edildi. UOT-un maşınlaşdırılan etalonu - Master Reference File (MRF)

1993-cü ildə tamamlandı və CDS ISIS Verilənlər Bazasının İdarəetmə Sistemində (VBİS) reallaşdırıldı. UOT-un Beynəlxalq Aralıq Nəsrinin bazasında yaradılan MRF 61 000-dən çox yazını - ingilis dilində təsvir, annotasiya, istinad və nümunələrin tam mətnini əhatə edirdi. Xüsusi olaraq MRF üçün təsnifat indekslərinin təsvirinin maşınlaoxunan formatı işlənilib hazırlandı (1, s. 47).

MRF-nin yenilənməsi hər il həyata keçirilir və hazırda bu etalon 66 000 yazını əhatə edir. Britaniya Standartlar İnstitutu MRF-nin bazasında UOT-un veb versiyasını (UDC Online) hazırlayıb.

Konqres Kitabxanası Təsnifatı (KKT) - XX əsrin əvvəllərində formalaşmağa başlayan hesablama tipli təsnifatdır. Təsnifatın hazırlanmasının ilkin və başlıca məqsədi Konqres Kitabxanasının fondlarında saxlanılan kitabların bilik sahələri üzrə sistemli düzülüşünün təmin olunması idi. Hazırda Konqres Kitabxanasının Təsnifatı ABŞ, Kanada, Fransa, Böyük Britaniya və Avstraliyanın bir çox akademik və universitet kitabxanalarında istifadə olunan beynəlxalq universal təsnifatdır. Bu təsnifattan təkcə kitabların rəflərdə düzülüş qaydası kimi deyil, həm də sənədlərin indeksləşdirilməsi və axtarışı vasitəsi kimi də istifadə olunur. Konqres Kitabxanası tərəfindən yaradılan bütün bibliografik yazılar KKT indekslərini əks etdirir. Təsnifatın nəşri yalnız ingilis dilində həyata keçirilir və digər dillərə rəsmi tərcüməsi mövcud deyil.

KKT-nin maşınlaoxunan cədvəllərinin USMARC Classification (sonradan MARC21 Classification) formatında formalaşdırılması üzrə işlərə 1992-ci ildə «Minaret Corp.» firmasının «Minaret» proqram təminatının bazasında start verildi. 160 000-dən artıq çap səhifəsindən ibarət 46 cildlik təsnifat cədvəllərinin maşınlaoxunan formaya konvertləşdirilməsi iki ildən çox vaxt apardı. Verilənlər bazası 450 000-ə yaxın təsnifat yazısını əks etdirirdi. 1996-cı ildə maşınlaoxunan KKT cədvəllərinin ilk CD-ROM versiyası - Classification Plus çıxdı. Sonralar Konqres Kitabxanası veb versiyasını (Classification Web) hazırladı. (6, s. 186)

Kitabxana-bibliografiya təsnifatı (KBT) Rusiyanın milli təsnifat sistemidir. Bu sistem 1958-1968-ci illərdə SSRİ-nin nəhəng kitabxanalarının mütəxəssisləri tərəfindən işlənilib hazırlanmışdır. KBT iyerarxik tipli təsnifatlara aid olub, bir-birindən detallaşdırma dərəcəsinə görə fərqlənən cədvəl variantları sistemini əks etdirir: tam cədvəllər və onların elmi kitabxanalar üçün ixtisar olunmuş variantı, yerli, kütləvi, uşaq və məktəb kitabxanaları üçün cədvəllər və s. Bu təsnifatta qarışıq hərf-rəqəm indeksləşdirilməsi istifadə olunur. 1990-cı illərin əvvəllərində təsnifat cədvəlləri cədvəllərin ideologiyasızlaşdırılması sahəsində ciddi redaktəyə məruz qaldı, marksist və qeyri-marksist elmlər bölgüsü aradan qaldırıldı.

KBT-nin avtomatlaşdırılması sahəsində ən əhəmiyyətli işlərdən biri «KLADES» inteqral təsnifat-deskriptor dilinin işlənilib hazırlanmasıdır.

«KLADES» dili KBT cədvəlləri və mədəniyyət üzrə faset-blok tezaurusları sistemi əsasında qurulmuş informasiya axtarış dilini əks etdirirdi. KBT-nin avtomatlaşdırılması probleminə maraq 1990-cı illərin əvvəllərində Rusiya Dövlət Kitabxanasında avtomatlaşdırılmış kitabxana-informasiya sistemlərinin formalaşdırılması ilə meydana çıxdı. Bu dövrdə əsas işlər O.A.Lavrenovanın rəhbərliyi altında həyata keçirildi. USMARC formatı əsasında avtoritet verilənlər üçün KBT-nin maşınloxunan cədvəllərinin formalaşdırılması məqsədilə yeni format yaradıldı. Bütün texniki elmlər kompleksi və ümumi istifadə üçün olan cədvəllər maşınloxunan formaya keçirildi. İctimai elmlərə dair cədvəllərin müasirləşdirilməsi üzrə işlərin başlanması ilə maşınloxunan cədvəllərin formalaşdırılması dayandırıldı. (2, s. 478)

Hazırda KBT cədvəllərinin aralıq nəşrinin təsnifat məlumatları üçün RUSMARC formatında maşınloxunan formaya keçid üzrə işlər həyata keçirilir. KBT buraxılışlarının ictimai-siyasi elmlər üzrə bir sıra bölmələrinin eksperimental rejimdə keçidi artıq reallaşdırılıb.

ƏDƏBİYYAT

1. Голоднова, Н.Н.; Петрова, А.Л. Пределы изменяемости универсальных библиотечных классификаций // Библиотекосведение. - 1996. - №1. - С. 43 - 50

2. Машиночитаемый файл рабочих таблиц ББК РНБ: проблемы создания и перспективы развития / Селиванова Ю.Г., Жлобинская О.Н., Никольчева Н.П., Пахоменко А.Л. // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества; материалы конференции; 5-я международная конференция «Крым-98» 6-14 июнь, 1998 гг. Судак, Автономная Республика Крым, Украина.- Москва, 1998.- Т. 2.- С. 478-479

3. Соловьева Л. Десятичная классификация Дьюи: ее особенности и возможность использования для создания электронного каталога / Соловьева Л.// Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества; материалы конференции; 2-я международная конференция «Крым-95» 10-18 июнь, 1995 гг. Евпатория, Автономная Республика Крым, Украина.- Москва, 1995.- Т. 2.- С. 213-215

4. Шамурин Е.И. Очерки по истории библиотечно-библиографической классификации: / Е.И.Шамурин.- Москва: Изд-во Всесоюзной книжной палаты, 1953-1959.- 563 с.

5. Эйдельман Б.Ю. Библиотечная классификация и систематический каталог: учебное пособие для библиотечных

факультетов институтов культуры / Б.Ю. Эйдельман.- Москва: Книга, 1977.- 311 с.

6. *Guenther, R.S. Automating the Library of Congress classification scheme / Rebecca S. Guenther // Cataloging and classification quarterly.- 1996.- Vol. 21.- № 3/4.- P. 177-203*

С.А.ХАЛАФОВА

**РАЗВИТИЕ СИСТЕМ КЛАССИФИКАЦИИ.
МАШИНОЧИТАЕМЫЕ ФАЙЛЫ КЛАССИФИКАЦИОННЫХ
ТАБЛИЦ
РЕЗЮМЕ**

В статье приводится общая информация о развитии систем классификации и машиночитаемых файлах классификационных таблиц, Десятичной Классификации Дьюи, Классификации библиотеки Конгресса, Универсальной Десятичной Классификации, Библиотечно-библиографической Классификации.

S.A.KHALAFOVA

**DEVELOPMENT OF CLASSIFICATION SYSTEMS:
MACHINE-READABLE FILES OF THE CLASSIFICATION
SCHEDULE
SUMMARY**

The article gives information about the development of the classification systems, machine-readable files of the classification schedule, Dewey Decimal Classification, Library of Congress Classification, Universal Decimal Classification, Bibliothecal-Bibliographical Classification.